

Správa kulturních institucí do roku 1918 ve fondech Národního archivu – stát jako mecenáš

Národní archiv v Praze shromažďuje písemnosti vzniklé především činností ústředních státních úřadů z různých období. Naše instituce se člení na více archivních oddělení. Tato odborná oddělení spravují dokumenty podle chronologických kritérií. Druhému oddělení, kde oba pracujeme, přísluší tedy správa archivních materiálů z období 19. století a počátku 20. století, tj. zejména z éry existence Rakouského císařství a Rakousko-uherské říše.

Jak již bylo na úvod řečeno, druhé oddělení Národního archivu spravuje ve svých fondech dokumenty vzniklé činností řady státních a zemských institucí, které působily v království Českém do roku 1918. Tyto úřady měly ve své gesci i správu některých kulturních institucí. Ve svém příspěvku chceme informovat o struktuře těchto fondů a o možnostech využití uložených dokumentů k tématu.

Ačkoliv bývalo mecenášství většinou doménou šlechty a soukromých osob, se změnami ve společnosti probíhajícími od konce 18. a v 19. století však začal vzrůstat i zájem státu o společné, dnešními slovy řečeno kulturní dědictví, a státní a zemské úřady se začaly důsledněji snažit o péči a ochranu historických památek. Samozřejmě, že příslušná činnost v tomto směru byla ovlivněna vydávanými legislativními normami. Za jednu z prvních platných právních norem týkajících se památek lze považovat dekret dvorské kanceláře z 28. prosince 1818, který stanovoval podmínky vývozu a obchodu s uměleckými předměty a omezoval pohyb artefaktů přes hranice. Od roku 1827 měl rakouský stát například vyhrazeno předkupní právo na tyto věci, aby se následně neztrácely v cizině.

Postupem času se zájem o kulturní dědictví země rozvíjel, až k založení komise na ochranu památek – s působností po celé habsburské monarchii. Založena byla císařským rozhodnutím z 31. prosince 1850. V této době se nazývala K. k. Zentral Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. S rozšířením oblasti zájmu pak byla v roce 1873 přejmenována na K. k. Zentral Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Vznikem této instituce byly dány pod ochranu státu nejprve stavební památky, posléze i památky movité a písemné. Garantem měla být právě uvedená komise a v jejím rámci působící konzervátoři.

Činnost komise zajišťovala a kontrolovala stavební sekce c. k. ministerstva obchodu ve Vídni. Podle jejích stanov stál v čele komise šéf stavební sekce zmíněného ministerstva. Prvním předsedou se stal Karl Czoernig von Czoernhausen. Dalšími členy byli zástupce sekce

architektury generálního stavebního ředitelství, dva úředníci ministerstva vnitra, další dva z ministerstva kultu a vyučování, dva zástupci akademie věd, dva z Akademie výtvarných umění a nakonec vídeňský konzervátor. Členství v komisi vznikalo jmenováním, přičemž bylo chápáno jako čestný úřad a nebylo honorováno.

Cílem práce komise byl výzkum a zmapování existujících památek. Bylo třeba získat přehled o všech památkách, o jejich povaze a stavu, aby mohla být posouzena jejich cena, a následně aby byly zařazeny do určité kategorie. Záměrem bylo vypracování celkového obrazu o památkovém bohatství monarchie. Další úkol komise spočíval v osvětovém působení, členové komise a konzervátoři také vydávali dobrozdání při žádostech o zbourání objektů, posuzovali stav a cenu památek a před zbouráním byli povinni celou stavbu zdokumentovat. Jednalo-li se o zrestaurování památky, navrhovali postup oprav a schvalovali provedení prací. Dalším úkolem konzervátorů bylo publikování výsledků odborných bádání i ostatních odborných zjištění. Prostředky na tyto práce stejně jako náklady na cestovní výlohy, archeologické vykopávky, dokumentaci atd. mělo financovat ministerstvo obchodu. Bez přímého souhlasu císaře sama komise nesměla financovat opravy památek. Náklady na opravy budov měli nést vlastníci, případně soukromé spolky.

Dne 22. listopadu 1854 byla vydána instrukce pro konzervátory. Jejich prostřednictvím působila komise ve všech korunních zemích monarchie. Konzervátor zprostředkoval spojení mezi centrální komisí a místními a zemskými úřady, které měly konzervátory podporovat. Postupně byla budována v jednotlivých zemích síť konzervátorů, jejichž funkce byla rovněž čestná s tím, že jim bylo propláceno jízdné, poštovné a další podobné výdaje. Decentralizační proces zakončilo ustanovení korespondentů v jednotlivých místech. Ti sice postrádali vlastní výkonnou moc, mohli však předkládat ústřední komisi nebo příslušnému konzervátorovi své návrhy. I oni podávali zprávy o stavu a úpravách památek, o archeologických a numismatických nálezích, o provádění restaurátorských prací, které též hodnotili a účastnili se znaleckých komisí. Komise působila po celém území monarchie, její sbor tvořilo 120 konzervátorů a dopisovatelů.

Roku 1859 byla komise převedena do působnosti c. k. ministerstva kultu a vyučování ve Vídni a po rakousko-uherském vyrovnání se zúžila její činnost pouze na Předlitavsko. Uhry získaly vlastní komisi v dubnu 1872, která se nazývala Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottság. Dne 21. července 1873 byla působnost komise zákonem přijatým říšskou radou rozšířena a upravena. Celá již poměrně rozsáhlá agenda byla rozdělena do tří sekcí: první sekce byla určena pro prehistorické nálezy a antické umění, druhá se zaměřovala na architekturu, sochařské, malířské a grafické památky od středověku do konce 18. století a

třetí se věnovala písemným památkám do konce 18. století. Došlo tedy ke vzniku skupiny vzdělaných osobností, které dobře znaly svěřený okrsek. Tito lidé se rekrutovali z řad muzejních pracovníků, pedagogů, archeologů, malířů, architektů, soukromých sběratelů. Za všechny můžeme uvést gymnaziálního profesora a předního znalce hradů Augusta Sedláčka, pražského městského archiváře Jaromíra Čelakovského, benediktinského mnicha a zemského historiografa Bedu Dudíka, architekta a stavitele Josefa Hlávku, stavebního mistra při katedrále svatého Víta v Praze Kamila Hilberta, soudce trestního soudu a sekretáře Klubu za starou Prahu Luboše Jeřábka, ústředního ředitele černínských panství Karla Jičínského, malíře a historika umění Vincence Kramáře, schwarzenberského knížecího archiváře Františka Mareše, architekta Josefa Mockera, důstojníka a archeologa Jindřicha Richlého, krajináře a spisovatele Augusta Schäffera von Wienwald, politika a kunsthistorika Františka Antonína hraběte Thun-Hohensteina, prvního knihovníka Národního muzea Antonína Jaroslava Vrtátka, ale třeba i obchodníka s textilem Hanse Reinholda. Ve sboru konzervátorů a korespondentů nalezneme i jednu ženu, a sice Magdalenu Wankelovou, etnografku pocházející z moravského Blanska, dceru lékaře a speleologa Jindřicha Wankela, též konzervátora. Výčet významných osobností z řad konzervátorů by samozřejmě byl mnohem delší.

Hlavní část spisů centrální památkové komise je uložena ve vídeňském Rakouském státním archivu. Písemnosti týkající se Českého království byly v rámci archivní rozluky provedené pro první světové válce předány Státnímu památkovému úřadu v Praze. Roku 1962 byly předány do Státního ústředního archivu v Praze, dnes Národního archivu.

V českých zemích byla veřejnost nakloněna ochraně a zachování památek, vznikala řada podpůrných a dobrovolných spolků a institucí (např. Svatovítská jednota, Společnost přátel starožitností) a celkové společenské klima vytvářelo příznivé povědomí veřejnosti o důležitosti uchování památek. S tím souvisejí snahy o zřízení zemské komise na ochranu památek, které vyústily roku 1899 založením Zemské památkové komise s kompetencí podávat vídeňské Ústřední komisi návrhy na udělování subvencí. Pro další vývoj instituce byly důležité změny odehrávající se ve Vídni, kdy se postupně změnil status i náplň komise. Roku 1911 byla přeměněna v odborný úřad, spojený s vědeckým ústavem pro výzkum a odbornou inventarizaci uměleckého majetku státu. Zemští konzervátoři obstarávali všechny záležitosti ochrany památek na svěřeném území, zastupovali zde vídeňskou ústřední komisi a měli právo jednat s dalšími úředníky jménem komise. V Čechách byli po roce 1912 jmenováni zemští konzervátoři hned dva, jeden pro území české – Dr. Luboš Jeřábek – a druhý pro oblasti jazykově smíšené nebo německé – Dr. Rudolf Hönigschmidt. Tak vznikly

v Praze dva odlišné památkové úřady s rozdílnými sídly i názvy. Z původního názvu Zemský konzervatorát a Zemský konzervátorský úřad se nakonec ustálilo pojmenování C. k. zemský památkový úřad v Království českém a K. k. Landesdenkmalamt für das Königreich Böhmen. Roku 1872 vznikla Uherská dočasná komise pro památky, která podléhala královskému ministerstvu kultu a vyučování v Budapešti.

Fondy vzniklé činností uvedených úřadů, tedy fond Památkový úřad Vídeň a Zemský památkový úřad Praha nejsou ovšem jedinými zdroji při pátrání po mecenášských krocích státu. Významným zdrojem informací je především fond Zemský výbor v Čechách, což byla de facto zemská vláda, která se mnohdy přímo zasazovala o ochranu památek, zvláště těch pod její přímou správou. Zemský výbor například spravoval středověký hrad Karlštejn, věž Daliborku na Pražském hradě či celou Královskou oboru s místodržitelským letohrádkem a průmyslovým palácem. Též subvencoval nejrůznější spolky a instituce jako například Klub za starou Prahu, některá muzea včetně Národního, umělecký spolek Hollareum, Národní galerii, Jednotu ku povznesení hudby v Čechách, Spolek pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, Severočeský turistický spolek v České Lípě. Ve fondu lze studovat informace o sjezdech muzejních pracovníků, o oslavách různých kulturních osobností. Rozsáhlý materiál přináší správa dnešního Národního muzea, od nákupu budov po nákup a péče o předměty, financování chodu instituce i odměňování pracovníků. Neuvěřitelné je i množství podporovaných muzeí, kterých bychom napočítali přes dvě desítky. Uvedme například Menšinové muzeum v Praze, Národopisné muzeum, Muzeum zemědělské, Muzeum technické, Muzeum církevní, Muzeum mlékařské, Muzeum Náprstkovo, jednotlivá venkovská muzea.

Velmi silným a markantním podporovatelem byla země i v další kulturní oblasti, v divadle, jak dokládají spisy dalších dvou fondů s názvem Česká divadelní intendance a Německá divadelní intendance. Obě divadelní intendance dohlížely na chod divadel, konkrétně Stavovského a Národního. I v těchto fondech lze sledovat výraznou podporu země kulturním institucím.

Mgr. Pavel Koblasa, Národní archiv, pavel.koblasa@nacr.cz

Mgr. Pavla Lutovská, Národní archiv, pavla.lutovska@nacr.cz

Resumé

Ve fondech Národního archivu lze nalézt řadu příkladů mecenášství státu vůči kulturním institucím v době existence Rakousko-Uherska. Příkladem péče státu jsou například písemnosti fondů památkových úřadů, tzv. centrálních komisí na ochranu památek. Komise pro Čechy vznikla v roce 1850 z nařízení rakouského císaře. Stát jejím prostřednictvím podporoval zachování movitých i nemovitých historických památek a vzdělávání obyvatel.